

А.Х. Жумабоев
ТДЮИ тадқиқотчиси

ФУҚАРОЛИК ПРОЦЕССИДА ЖАМОАТЧИЛИК НАЗОРАТИНИ АМАЛГА ОШИРИШ ХУСУСИЯТЛАРИ

Жамиятда қонунийликни таъминлаш, ҳуқуқ-тартиботни мустаҳкамлаш, шахс ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини лозим даражада ҳимоя қилиш, ҳуқуқ нормаларини тўғри қўллаш ҳозирги кунда долзарб аҳамият касб этадиган масалалардан ҳисобланади. Ўз навбатида шахсни, унинг ҳуқуқ ва эркинлик-ларини ҳурмат қилиш барча давлат органларининг мажбурияти ҳисобланади. Зеро, мамлакатимиз Конституциясида Ўзбекистон Республикасида демократия умуминсоний принципларга асосланиши, уларга кўра инсон, унинг ҳаёти, эркинлиги, шаъни, қадр-қиммати ва бошқа дахлсиз ҳуқуқлари олий қадрият ҳисобланиши (13-модда), давлат органлари ва мансабдор шахслар жамият ва фуқаролар олдида масъул эканликлари (2-модда), давлат ўз фаолиятини инсон ва жамият фаровонлигини кўзлаб, ижтимоий адолат ва қонунийлик принциплари асосида амалга оширишига доир (14-модда) нормалар мустаҳкамлаб қўйилган.

Фуқароларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилишда давлат органларининг ўз зиммаларига юклатилган конституциявий вазифаларни амалга оширишнинг муҳим кўринишларидан бири судда бошқа шахсларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиб иштирок этиши ҳисобланади. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодексининг 5-моддасида судда фуқаролик ишини кўзғатишга ваколатли шахслар сифатида бошқа шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонун билан қўриқланадиган манфаатларини ҳимоя қилувчи давлат бошқаруви органлари, ташкилотлар ва айрим фуқаролар назарда тутилган. Шунингдек, ФПКнинг 48-моддасига кўра, давлат бошқаруви органлари, ташкилотлар ва айрим фуқаролар қонунда назарда тутилган ҳолларда бошқа шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонун билан қўриқланадиган манфаатларини ҳимоя қилиш учун судга ариза билан мурожаат этиш ҳуқуқига эгадирлар.

Давлат бошқаруви органлари ўз зиммаларига юклатилган вазифаларни бажариш, фуқаролар ва давлатнинг ҳуқуқлари ҳамда қонун билан қўриқланадиган манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида иш юзасидан ҳулосалар бериш учун суд томонидан процессда иштирок этишга жалб қилинишлари ёки ўз ташаббуслари билан процессга киришишлари мумкин.

ФПКнинг 48-моддасида назарда тутилган давлат бошқаруви органлари, ташкилотлар ва айрим фуқаролар деганда давлат органлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари, фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари, касаба уюшмалари, давлат корхоналари, муассасалар ва ташкилотлари, уларнинг бирлашмалари ва бошқа жамоат ташкилотлари ёки айрим фуқаролар тушунилади. Ушбу шахслар турли хил умум ҳуқуқий мақомга эга бўлса-да, бироқ фуқаролик процессида бир хил ҳуқуқий ҳолатни эгаллайдилар.

Бошқа шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонун билан қўриқланадиган манфаат-ларини ҳимоя қилувчи органлар ичида фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари алоҳида аҳамият касб этади. Зеро, давлатимиз бошлиғи “Мамлакатимизда демократик

ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси”да таъкидлаганидек, бундай ташкилотларнинг обрўси ошиб, мустаҳкамланиб боргани сари фуқаролик жамияти институтларининг давлат ва ҳокимият тузилмалари фаолияти устидан таъсирчан жамоатчилик назоратини амалга оширишдаги роли жамиятимизда тобора ортиб бормоқда. Бугунги кунда жамоатчилик ва фуқаролик назорати институти таъминлаш, одамларнинг кайфиятини, мамлакатда кечаётган ўзгаришларга муносабатини аниқлашнинг муҳим воситаларидан бирига айланмоқда.¹

“Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг 1999 йил 14 апрелдаги янги таҳрирдаги қонуни 7-моддасига кўра, қишлоқлар ва овуллар, шунингдек шаҳарлар, шаҳарчалар, қишлоқлар ва овуллардаги маҳаллалар фуқароларининг йиғинлари фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларидир. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари маҳаллий давлат ҳокимияти органлари тизимига кирмайди ва қонун билан берилган ўз ваколатларини тегишли ҳудудда амалга оширади.

Маълумотларга қараганда, 2006 йилга қадар республикамызда 8794 та фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари мавжуд бўлиб, уларнинг 1629 тасини шаҳарчалар, қишлоқлар ва овуллар фуқаролар йиғини, 4887 тасини улар таркибидаги маҳаллалар фуқаролар йиғини ҳамда 2278 тасини шаҳарлардаги маҳаллалар фуқаролар йиғини ташкил этган.² Шунингдек, давлатимиз раҳбари “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаро-лик жамиятини ривожлантириш концепцияси”да таъкидлаганидек, бугунги кунда мамлакатимизда жамият ҳаётининг турли соҳаларида 5100 дан зиёд нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолият юритмоқда ва бу кўрсаткич 2000 йилга қараганда 2,5 баробар кўпдир. Фуқаролар йиғинлари ва ўзини ўзи бошқариш органлари – маҳаллалар сони 10 мингдан ортиқни ташкил этади.

Янги таҳрирдаги Қонунда аввалгисидан фарқли равишда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари мустақиллигига оид муҳим нормалар ўз аксини топди. Хусусан, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари маҳаллий давлат ҳокимияти тизимига кирмаслиги кўрсатилди ва улар фаолиятининг асосий принциплари белгиланди. Ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини мувофиқлаштириш мақсадида республика оқсоқоллар Кенгаши, шунингдек фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш ишлари бўйича вилоят, туман, шаҳар мувофиқлаштириш кенгашлари тузилиши мумкинлиги назарда тутилди.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг 2010 йил 12 ноябрда бўлиб ўтган қўшма мажлисидаги “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаро-лик жамиятини ривожлантириш концепцияси” маърузаси // “Халқ сўзи” газетаси, 2010 йил 13 ноябрь сони.

² Ўзбекистон Республикасининг “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Қонуни мониторинги / Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Амалдаги қонун ҳужжатлари мониторинги институти. — Тошкент, 2006. - 28 б.

2003 ва 2004 йилларда “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Қонунга киритилган ўзгартиш ва қўшимчалар натижасида фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари мақоми янада аниқлаштирилди. Мазкур ўзгартиш ва қўшимчалар билан фуқаролар йиғини тушунчаси, тузилиши, фуқаролар йиғинининг Низоми, республика оқсоқоллар Кенгаши, шунингдек фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш ишлари бўйича вилоят, туман, шаҳар мувофиқлаштириш кенгашлари тузилиши, вакиллик нормаси ҳоким-лиқлар томонидан эмас, балки тегишли мувофиқлаштирувчи кенгашлар томонидан белгиланишига оид нормалар мустаҳкамланди. Янги таҳрирдаги “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 13-моддасида фуқаролар йиғини раисининг (оқсоқолининг) ваколатлари назарда тутилган бўлиб, унга кўра фуқаролар йиғини раиси судда фуқароларнинг манфаатларини ифодалаши унинг муҳим ваколатларидан бири ҳисобланади. Шу ўринда ўрганилган МДҲга аъзо давлатлар қонунчилигида, хусусан, Арманистон Республикасининг “Маҳаллий ўзини ўзи бошқариш тўғрисида”ги қонуни 33-моддаси 3-бандида кўрсатилишича, фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари раҳбари судда муниципалитетнинг манфаатларини ифода этиши назарда тутилган.¹ Мазкур масала Россия Федерациясининг “Маҳаллий ўзини ўзи бошқариш тўғрисида”ги қонунда батафсил баён этилганлигини кўриш мумкин. Мазкур Қонуннинг посёлка ва қишлоқ Кенгашининг ваколатлари деб номланган 49-моддасида қонунда назарда тутилган ҳолларда юқори турувчи давлат органлари, корхоналар, ташкилотлар ва муассасаларнинг ҳужжатларини ноқонуний деб топиш тўғрисидаги талаб билан судга ёки арбитраж судига мурожаат қилиш ваколатига эга эканлиги белгиланган. Қонуннинг 54-моддасига кўра, кўрғон, қишлоқ маъмурияти судга давлат бошқарув органлари, ташкилотлар, корхоналар, муассасаларнинг ўз ҳудудида яшовчи фуқароларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини бузишга қаратилган қарорларини ҳақиқий эмас деб топиш ҳақидаги талаб билан судга мурожаат қилиш ваколатига эга эканлиги назарда тутилган. Қонуннинг 55-моддасида туман Кенгаши, 66-моддада эса шаҳар маъмуриятига қонунда назарда тутилган ҳолларда юқори турувчи давлат органлари, корхоналар, ташкилотлар ва муассасаларнинг ҳужжатларини ноқонуний деб топиш тўғрисидаги талаб билан судга ёки арбитраж судига мурожаат қилиш ваколатига эга эканлиги белгиланган.² “Беларусь Республикасида маҳаллий бошқарув ва ўзини ўзи бошқариш тўғрисида”ги Қонунда (9-модда) ижро қўмитаси суд тартибда маҳаллий хўжалик ҳудудининг манфаатини таъминлаш ва ҳимоя қилишга қаратилган чоралар кўриши назарда тутилган.³

Ўзбекистон Республикасининг Янги таҳрирдаги “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Қонуни 13-моддасида фуқаролар йиғини

раиси (оқсоқоли) судда фуқароларнинг манфаатларини ифодалаши тўғрисидаги норма мустаҳкамлаб қўйилган бўлишига қарамай, таҳлиллар шуни кўрсатадики, фуқаролар йиғини раиси томонидан ҳудудда истиқомат қилувчи бирор фуқаронинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш учун судга мурожаат қилинган ҳолатлар амалиётда жуда кам учрайдиган ҳолат ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Амалдаги қонун ҳужжатлари мониторингинг институти томонидан 2006 йилнинг февраль-март ойларида ўтказилган “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Қонуннинг мониторинги натижалари кўрсатишича, фуқаролар йиғинлари раисларига (жаъми 130 та респондент) берилган фуқаролар йиғини раиси томонидан ҳудудда истиқомат қилувчи бирор фуқаронинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш учун судга мурожаат қилинганми, мурожаат қилинган бўлса қайси масалада, деган саволга респондентларнинг 101 таси, яъни 78% мурожаат қилинмаган деб, 29 таси, яъни 22 % эса мурожаат қилинган, деб жавоб берган. Саволнома орқали аниқланишича, фуқаролар йиғини раислари асосан мерос, шахсий томорқа, мол-мулк, оила-никоҳ, майда безорилик, жиноят ишлари бўйича ҳимоя қилиш, коммунал тўловлардан озод этиш, қўшнилар ўртасидаги низолар билан боғлиқ масалада судга мурожаат қилганлар.⁴ Бизнинг назаримизда, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари томонидан судга мурожаат қилиш ҳолатларининг камлиги “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Қонунда мазкур органларга судга мурожаат қилиш бўйича ваколатларини янада аниқлаштириш, айнан қайси ҳолатларда судга мурожаат қилишга ваколатли бўлишига доир нормаларни мустаҳкамлашни талаб этади. Шу мақсадда мазкур Қонуннинг 13-моддаси биринчи қисми бешинчи хатбошисидаги “судда” сўзи мазкур хатбошидан чиқарилиши, фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг судга мурожаат қилиши ва судда иштирокига доир махсус хатбоши киритилиши таклиф қилинади. Фикримизча Қонунга янги киритилаётган хатбоши қуйидаги таҳрирда баён этилиши лозим:

“Давлат бошқарув органлари, ташкилотлар, корхоналар, муассасаларнинг ўз ҳудудида яшовчи фуқароларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини бузишга қаратилган қарорларини ҳақиқий эмас деб топиш, қонунда назарда тутилган ҳолларда юқори турувчи давлат органлари, корхоналар, ташкилотлар ва муассасаларнинг ҳужжатларини ноқонуний деб топиш тўғрисидаги талаб билан судга мурожаат қилади”.

Суд амалиётидаги мавжуд низоли ишларни умумлаштириш шундан далолат бермоқдаки, қонунчиликнинг бузилиши, низоларнинг юзага келиши жамоатчиликнинг бу ҳолатга эътиборсиз муносабатда бўлиши оқибатида содир этилмоқда. Қолаверса, туманлараро судлар биринчи инстанция тариқасида фуқаролик ишларни мазмунан кўриб ҳал қилиш давомида бошқа шахсларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари иштирокининг муҳим аҳамият касб этишини чуқур

¹ Закон Республики Армения “О местном самоуправлении”. Принят 07.05.2002 года.

² Федеральный закон N 1550-1. “О местном самоуправлении в Российской Федерации” от 6 июля 1991 года.

³ Закон Республики Беларусь “О местном управлении и самоуправлении в Республике Беларусь” от 20 февраля 1991 г. N 617-XII.

⁴ Ўзбекистон Республикасининг “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Қонуни мониторинги / Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Амалдаги қонун ҳужжатлари мониторинги институти. – Тошкент, 2006.

англамаган ҳолда уларнинг иштирокисиз фуқаролик ишларини ҳал этиш ҳолатларига йўл қўймоқдалар.

Шу ўринда таъкидлаш керакки, қонунларимиз айрим тоифадаги фуқаролик ишларини судда кўриб ҳал этишда албатта бошқа шахсларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи давлат бошқаруви органларининг иштирокини мажбурий қилиб қўйган бўлса-да, бироқ айрим тоифадаги фуқаролик ишларини судда кўриб ҳал этишда албатта фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари иштирокини мажбурийлигини назарда тутмайди. Шундай экан, қонунчиликда айрим тоифадаги фуқаролик ишларини судда кўриб ҳал этишда албатта бошқа шахсларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари иштирокининг мажбурийлигини назарда тутувчи нормалар киритилиши таклиф қилинади. Масалан, судлар томонидан никоҳдан ажратиш ҳақидаги ишларни кўриш, тарафларга ярашиши учун муҳлат беришда оилани сақлаб қолиш мақсадида жамоат вакилларини ишга жалб қилиш ҳақидаги қоида қонун ҳужжатлари билан мустаҳкамлаб қўйилиши лозим. Шунингдек, судлар томонидан болалар тарбияси билан боғлиқ бўлган низоларни ҳал қилишда ота-онанинг, бола ихтиёрларида бўлган шахсларнинг уни тегишлича тарбиялашни таъминлай олмагликлари аниқланса, суд фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг даъвосига асосан болани васийлик ва ҳомийлик органларининг қарамоғига олиб бериши ҳақидаги норма киритилиши мақсадга мувофиқ бўлади.

Хулоса ўринида шуни таъкидлаш керакки, бошқа шахсларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи фуқаролик жамияти институтларидан ҳисобланмиш фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш мақсадида фуқаролик суд ишларини юритиш жараёнида иштирок этиши, уларга кенг процессуал ҳуқуқларнинг берилишини назарда тутувчи қонунчиликни янада ривожлантириш ҳозирги кундаги долзарб масалалардан ҳисобланади. Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида ҳамда шу асосда қабул қилинаётган қонунларимизда мазкур органларнинг бошқа шахсларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш мақсадида судларда иштирок этишининг мустаҳкамлаб қўйилиши аввало одил судловни амалга оширувчи суд ҳокимияти билан фуқаролар ўртасидаги муносабатга асос бўлади. Қолаверса, судларда иштирок этиш орқали Конституция ва шу асосда қабул қилинган қонунлар мувофиқ, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш асосий вазифа сифатида эътироф этилган давлат бошқарув органлари ва бошқа ташкилотлар амалда қонунларнинг ижросини, яъни қонунларнинг устуворлигини таъминлайдилар. Бошқа шахсларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг фуқаролик процессида иштирок этишининг эътиборга эга бўлган жиҳати шундан иборатки, мазкур органлар ўз иштироклари ёки иш юзасидан ҳолисона хулосаларни бериш орқали иши бўйича қонуний, асосли ва адолатли ҳал қилув қарорларининг чиқарилишида судларга кўмаклашади.

А. Одинаев

Ўзбекистон Республикаси

Бош прокуратурасининг

Олий ўқув курслари ўқитувчиси

МИЛЛИЙ ВА ХОРИЖ ФУҚАРОЛИК ҚОНУНЧИЛИГИДА ПУЛ МАЖБУРИЯТЛАРИ БЎЙИЧА ЙИЛЛИК ФОИЗЛАРНИНГ ҲУҚУҚИЙ ТАБИАТИ ВА МАЗМУНИ

Фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик шакли ҳамда мажбуриятлар бажарилишини таъминлаш воситаси ҳисобланган неустойкадан ташқари ўзганинг пул маблағидан фойдаланганлик учун фоизлар тўлаш масаласи ҳам мажбурият ҳуқуқий муносабатларда ўзининг кўлами билан алоҳида ажралиб туради.

Пул мажбурияти ижросини кечиктириб юборганлик учун тўланадиган фоизларнинг юридик табиати хусусида баҳс-мунозаралар фуқаролик ҳуқуқи фанида узоқ йиллар мобайнида давом этмоқда, уларнинг ҳар бири бундай фоизларни ҳисоблаш ва ундиришда конкрет масалаларнинг турлича ечимини назарда тутди¹. Тўловни кечиктириб юборганлик учун фоизлар рим ҳуқуқига ҳам маълум бўлган² ва у пайтда мазкур ҳолатга ҳуқуқий тавсиф берилмаган.

Айрим муаллифлар фикрига кўра, йиллик фоизлар асоссиз бойиш натижасида олинган даромадлар хусусиятини касб этса³, баъзилар йиллик фоизларни неустойка ва зарарни қоплаш билан бир қаторда фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик чораси деб ҳисоблайдилар⁴. Бундан ташқари илмий адабиётларда йиллик фоизлар пул мажбурияти бузилганда қўлланиладиган алоҳида қонуний диспозитив неустойкадир⁵, деган фикр ҳам мавжуд.

Кўпгина муаллифлар фикрича, йиллик фоизлар фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик чорасини эмас, балки капиталдан фойдаланганлик учун тўланадиган алоҳида ҳақни ўзида ифодалайди ва бу шу жумладан жавобгарликка тортиш асослари ва шартлари тўғрисидаги қоидалар йиллик фоизларни тўлаш тўғрисидаги талабларга татбиқ этилмайди⁶.

В.В.Витрянский фоизлар табиатини ўрганишда, авваламбор, гипотетик фаразлардан эмас, балки амалдаги фуқаролик-ҳуқуқий нормалар мазмунидан англашиладиган кўринишга эга бўлган йиллик фоизлардан келиб чиқиш лозимлигини таъкидлайди⁷.

Чет мамлакатлар ҳуқуқида йиллик фоизлар масаласига назар ташласак, бу ерда тўловни

¹ Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Общие положения. Книга первая. — М., 2003. — Б.676–687.

² Zimmermann R. The law of obligations. Roman foundations of the civilian tradition // Oxford University Press, 1996. P.790-791.

³ Флейшиц Е.А. Обязательства из причинения вреда и из неосновательного обогащения. — М., 1951. — Б.236.

⁴ Пугинский Б.И. Гражданско-правовые средства в хозяйственной деятельности. — 140-б.

⁵ Гаврилов Э. Ответственность за неисполнение денежного обязательства // Российская юстиция. 1997. № 11; Эрделевский А.М. Ответственность за неисполнение денежных обязательств // Финансовая газета. Региональный выпуск. 1998. № 45.

⁶ Розенберг М.Г. Ответственность за неисполнение денежного обязательства: комментарий к ГК РФ. —М., 1995. —Б.12–13; Суханов Е.А. О юридической природе процентов по денежным обязательствам // Законодательство. 1997. № 1. —Б.8.

⁷ Витрянский В.В. Проценты по денежному обязательству как форма ответственности // Хозяйство и право. 1997. № 8. — Б.66.